

Registriribe thaj isibe plesutne dokumentijasar šarti baš pošukar
edukacija e Romengiri trujal i studija ko misalija ano mahale
Topaana thaj Sredorek ano Skopje thaj Kumanovo

BEST PRACTICES
for
ROMA INTEGRATION
in the Western Balkans

Hazrikerdo taro: Sulejman Ajnur
Konsileskoro dženo ko rodjaribe: Vladimir Misev

Funded by the EU

Registrirobe thaj isibe plesutne dokumentija sar šarti baš
pošukar edukacija e Romengiri trujal i studija ko misalija ano
mahale Topaana thaj Sredorek ano Skopje thaj Kumanovo

impresum

Pishimo ko dekemvri 2012 bersh taro.

Avtori:

Ajnur Sulejman

Konsileskoro dženo ko rodljaribe:

Vladimir Misev

Prevedimo:

Vaska Bajramovska Mustafa

Lektori:

Sonja Barbul

Dizajn

comma | communications design

Palav inčaripe akale publikacijako šerutno si o ramosardo, pal o ramope akale studijako inčarda o projekto "Majlačhe buča palaj Rromani integracija" (ang. BPRI). Akava izveštaj inklisto palaj godava kaj e lovenca inčarda e Evropači unija, ando jekhipe e BPRI projektosa savo bučarol e OEBS kancelarija palaj demokratikane institucije thaj manušikane orte (ang. ODIHR). Sajekh d'ichipe, mothodipe jal gndipe ramome ande kaja publikacija naj importantno politika katar e Evropači unija niti katar e OEBS Kancelarija palaj demokratikane institucije thaj manušikane orte.

Registritibe thaj isibe
plesutne dokumentija sar
šarti baš pošukar edukacija
e Romengiri trujal i studija
ko misalija ano mahale
Topaana thaj Sredorek ano
Skopje thaj Kumanovo

Hazrikerdo taro: Sulejman Ajnur
Konsileskoro dženo ko rodjaribe: Vladimir Misev

Ajnur Sulejman si studenti ko postidplomiribaskere studije pali socijalnikani buti ko Filozofikano fakulteti ano Skopje. Ano vakti taro leskoro profesionalnikano angažiribe ano biradžakoro thaj radžakoro umal ani Makedonija thaj leskoro proaktivnikano butikeribe e socijalno naleljarde thaj marginalizirime populacijaja dikhlja o zaruri taro pobaro thaj pohor keribe analiza baši edukacija sar jek tari majbari problematikani umal thaj o isibe plesutne dokumentija sar šarti baš integriribe e Romane popilacijakoro. E edukacijakoro procesi prezentirinela baredžandipastar umal baš tiknjaribe o čorolipe thaj dikhibe o pozitivnikane šajdipa baš educirime kadari, ja palem trujal nakhibe o finansijakere problemija, thaj anojek zurarkeribe i minsa te fundirinelpa kvaliteteskiri educirime generacija kola ka nišankere čačutne bukja ki mareba mujal naleljaribe taro sistemi, tiknjaribe o čorolipe thaj pošukar konkurentnipe ko kurko baš takati.

Vladimir Misev kerela buti ano Instituti baš demokratija „Societas Civilis“-Skopje thaj si prezidenti ko instituti taro 2005 berš. Pli uči thaj palidiplomiribskiri edukacija reslja ani Makedonija, Avstrija thaj Italija thaj sar šerutne interesija isile o politikane procesija ani Makedonija, demokratijakoro bajrovibe, alusaribaskere procesija thaj o nijamija e minoritetengere. Taro 2008 berš ikerela siklana ani Uči siljovni baš žurnalistika thaj vjavaharija e publikoja baš politikano sistemi thaj globalizacija. E Vladimire isile bukjarno phirnipe analiziribaja o alusariba thaj o demokratikane procesija ano buteder taro 15 phuvja.

Mahala Topaana: Topaana si tikni Romani khedin koja nane pobut taro 10 dakikija phiribe durardi taro centari ko Skopje. Enjavardeš enja procentija taro 5000 manuša so dživdinena ki Topaana si Romane darhiençar. Trujal so oj si salde ko tikno duraripe taro centari ki šerutni diz ki Makedonija, o khedina si turli sumnala. Buteder vakti Topaana sine muklo kotor tari historikani diz Skopje kova palem but sigate bajrovela. Skopje thaj Makedonija bajrardile uzal i khedin, numa oj zamanençar ačhili mukli ki rig thaj čoroli. Avdie pobut taro 90 procentija taro Roma ani Topaana istemalkerena so-cijalnikani arka.

Mahala Sredorek: I Romani populacija ani komuna Kumanovo aso hramovibe taro 2002 berš genjela 4.256 dživdutne. Sredorek savo si užo Romano dživdipaskoro than evidentirime si 600 kherutne objektençar thaj upri 2500 manušençar Roma. Baro numero olendar arakhenape niče bičhinavde problemençar tari umal ko: bičhinavdi infrastruktura, dživdipe ko substandardnikane šartija, naregulirime maleskere thaj nijamale vjavaharija. O baro procenti taro bibukjarnipe ja bilače šartija kherutnipaske, disfunkcionalnikane familije thaj vaver, si jeka jek karane baš o baro procenti naeducirime Roma tari akaja mahala, thaj jeka jek agjaar baro procenti taro čhave kola mukena o edukacijakoro sistemi.

Saikeribe

1. Kerduto sakhedibe | 9
 2. Generalno baš o Roma | 11
 3. Generalno baš isibe taro plesutne dokumentija thaj i edukacija ko Roma | 13
 4. Nijamalo pervazi | 17
 5. Kherutno normativnikano pervazi | 19
 - 5.1. Analiza e dokumentengiri iklile tari Dekada e Romengiri 20
 - 5.2. Maškardžijaneskere dokumentija ratifikuime tari rig e themakiri 25
 - 5.3. Deklaracija taro Zagreb 26
 6. Analiza e maškardžijaneskere dokumentenge thaj aktivipa | 27
 7. Tereneskoro rodljaribe | 29
 - 7.1. Rodljaribaskiri metodologija 29
 - 7.2. Rezultatija taro pučibaskere lila e jerijenge 30
 - 7.3. Analiza e intervjuenge 35
 8. Konstatacie thaj Nasijatia | 39
- Aneksi 1. Pučibaskoro lil baš jerija | 41
- Aneksi 2. Patrin taro intervjuirime prezententija aso institucie | 45

Lista taro tabele

Tabela 1- Numero e čhavengo – 30

Tabela 2 – Isine li tumen nesave plesutne problemija ko ikalibe plesutne dokumentija? – 31

Tabela 3- Džikobor o džovapi si OJA, savo tipi taro problemija isine tumen ko ikalibe plesutne dokumentija? – 31

Tabela 4- Kova si o majbaro problemi koleja arakhena tumen ki postapka taro ikalibe plesutni dokumentacija? – 31

Tabela 5- Gndinena li kaj o institucie kerena sa ki te den arka e dizutnge te ikalen sa o plesutne dokumentija? – 32

Tabela 6- Korkori li ikalgjen o plesutne dokumentija? – 32

Tabela 7- Džikobor o džovapi si NA, koj dengja tumen arka ko procesi taro ikalibe plesutne dokumentija? – 32

Tabela 8- Sa li tumare čhave vizitkerena siklana? – 33

Tabela 9- Džikobor nesavo taro tumare čhave na džala ki sikljovni kola si o karane baš adava? – 33

Tabela 10- Džala li nesavo tumare čhavendar ko avrisiklanakere aktivitejeja? – 33

Tabela 11- Isi li tumen čhavo kova si hramome ano fakulteti? – 34

Tabela 12- Istemalkerena li socijalnikani arka? – 34

Tabela 13- Istemalkerena li sastipaskoro arakhibe (vunato kartonija)? – 34

Tabela 14- Tumaro čhavo/čhave lele li sa o vakcine? – 35

1. Kerdutno sakhedibe

Konstitucionalno thaj e kanuneskoro pervazi dena jeka jek šajdipa baš edukacija sa e dizutnenge ki them, ano jeka jekipe e maškardžijaneskere konvencienar thaj nijamencar. I Them vasthramongja sa o pobaredžandipastar maškardžijaneskere konvencie thaj deklaracie kola vjavaharinena pe baš o nijamija e manušeske, nijamija e čhaveske thaj nijami baš edikacija. Akava dokumenti si šajdipe te kerelpe analiza baš o hali ki edukacija baš o Roma taro pobut aspektija, sar thaj o implementiribe thaj o agorutne evidentija, ja rezultatija ko adava čhani.

Baš akale analizakere resarina sine kerdo tereneskoro rodljaribe ko vakti maškar avgust thaj dekemvri 2012 berš. I analiza si kerdi upri funda ko agjaar vakerdo desk rodljaribe so ki peste astarela thaj i analiza e zarurime kanunge thaj dokumentenge ki nacionalnikani digra, sar thaj o rodljaribe kerdo e anketno pučibaskere lilencar thaj ekvašstruktuirime intervjuja dženencar sar prezententija taro biradžakoro sektori thaj edukatorencar. O lejbethan taro themakere institucie si tiknjardo ano institucionaliziribe e problemesko, Trujal so aso o kanuni, o sikljovibe si bizolove e sikljovibaskere hardžipa si but bare soleja, ko čačipe, thaj šurakerela o naastaribe ja nalejbe than pobut familiengo ko sikljovibaskoro procesi.

I Analiza hulavela buteder čipote save but bilače asarikere na upri e Romengiri edukacija thaj lengoro lejbethan ko sahnipe. Nane diklo inkluzivno themakoro pašeavibe kori o turli kategorije čhave-so preperena ko dukhavde grupe thaj čhave ko drama, sar thaj o čhave kola kamena avgodrom te hramonenpe ki sikljovni. Jeka jek agjaar na dikhelape o finansiribaskoro thaj strategikano

džovapijalipe tari instituciengiri rig ano kontinuirime chinavibe akale problemesko phandlo e dukavde populacijaja.

Nane bipendžardo o fakti kaj o problemi naisibaja dokumentija thaj e edukacijakiri digra, popaše vakerdo lejbe than ko edukacijakere nivelija taro romano džijani si buteder pobilačo thaj vakertuke majtikno komparirime e sasoitne populacijaja. Upri Romengoro socijalnikano statusi asarikerena thaj o bilače dživdipaskere šartija, na sar so valjani kherutnipe thaj o but bilačo finansijkoro hali e familijengo. Šaj te vakerlpe kaj ko palune berša sa o pošukarkeribe ko sahno edukacijakoro sistemi thaj e Romengoro lejbethan bizi plesutni dokumentacija, pohari ja pobut si kerdo sebepi o asari thaj i finansijakiri arka tari rig e biradžakere umaleski.

2. Generalno baš o Roma

Aso Hramovibe taro 2002 berš, e Romengoro lejbethan ano sahno džijani ki them si paše 2,7 procentija (53.879)¹, soleja o Roma si štarto palo baripe etnikani khedin ani them. Aso nesave kerde esapija taro lokalnikane biradžakere organizacie save kerena buti ko umal taro romengoro pučibe, e Romengoro lejbethan ko sahno džijaneskoro numero si but pobaro. O Roma dživdinena ko 64 taro sahne 85 komune ani them. Paše 45 procentija tari romani populacija dživdinena ko deš komune: Bitola, Debar, Gostivar, Kičevo, Kočani, Kumanovo, Prilep, Štip, Tetovo thaj Vinica. Vakertuke jeka jek procenti tari romani populacija (43,1 procenti) dživdinela ani šerutni diz, a ekvaš olendar si ani Komuna Šuto Orizari kote prezentirinena butipe.

Neve thaj objektivnikane evidentija ko vjavahari e populacijakere politikaja si bare džanlipastar baš pheribe o prioritetija saikerde e *Dekadaja baš Romengoro lejbethan*. Zurarkeribaja o čačutno Romengoro numero ka šajdikernelpe lengoro pošukar thanakeribe, zarurime lejbethan ano institucie thaj ka ovel šarti te kerelpe kritikani grupa baš pošukarkeribe o generalno ja sahno statusi sa e Romenge.

Ano vjavahari e nanipaja buti thaj čorolipaja, o evidentija taro 2010 berš sikavena kaj 5,2 procentija taro sa o bizibuti manuša si Roma². Akala evidentija kola

1 Themakoro zavodi baš statistika, *Hramovibe taro 2002 berš*.

2 Ministeriumi baš takati thaj socijalnikani politika, *Analiza baš o hali thaj tiknjaribe e romane čhaengoro thaj čhavengoro ano edukacijakoro procesi* (Skopje: Ministeriumi baš takati thaj socijalnikani politika, 2010).

ikljona taro Ministeriumi baš takati thaj socijalnikani politika thaj tari i kerdi revizija baš nacionalnikane akciono planija tari Dekada baš Romengoro lejbethan, dena šajdipe te dikhlepe o edikacijakoro profile e romane populacijako so si bizobuti. Anavjale, 33 procentija nanelen agorkerdi fundavni edukacija, 7 procentija si sahne ja nasahne maškarune edukacijaja, thaj salde 0,1 procenti (31 manuš) si agorkerde uče edukacijaja³.

I Analiza taro UNDP kerdi ano 2010 berš sikavela kaj i digra taro bizobukjarnipe maškar i romani populacija ano 2008 berš sine 75 procentija thaj si majuči komparirime sa e etnikane khedinencar ani them thaj buteder taro dujfori taro themutno ekvašipe taro paše 30 procentija⁴. O pučibe e čorolipasko si bare džandipastar ano edikacijakoro konteksti, soske o harno thaj na sarsokamela edukacija si karana baš o čorolipe, numa thaj rezultati taro čorolipe.

3 Ministeriumi baš takati thaj socijalnikani politika, 2009. *Revizija ko akcioneskere nacionalnikane planija tari Dekada baš Romengoro lejbethan 2005-2015 thaj Strategija baš o Roma ki Republika Makedonija baš o vakti taro 2009-2011*, Skopje: Ministeriumi baš takati thaj socijalnikani politika.

4 UNDP thaj Univerziteti ko Purabpakščimali Europa, *Dizutnengiri fundirime analiza*, 2010.

3. Generalno baš isibe taro plesutne dokumentija thaj i edukacija ko Roma

O Konstitucionalni thaj o generalnikano nijamalo pervazi šajdikerena šukar šartija baš bajrovibe e edukacijakoro thaj sahno šukarhali e Romenge. O rodljaribe kergja takati te sikavel o zarurime anglošartija kola ka šaj te den arka baš themakere institucie te bahankeren zarurime napija baš pheribe e romane khedinakere rodiba. Džiperdo ko akava, o rodljaribe sine resarinaja te identifikuel, te arakhel o čučipe maškar o nijamale standardija thaj i praktika ko tereni.

O stavija so iklike taro rodljakerde dokumentija, taro pučibaskere lila e jerencar sar thaj o rezultatija taro intervjuiriba učarenape ano dikhibe kaj e baredžandipaskere kišlipa ki umal edukacija e Romengiri si: i harni tigma taro lejbethan ko edukacijakere procesija thaj i uči digra taro mukibe o sikljovibe, palo adava o harno kvaliteti tari edukacija, segregiribe ja hulavibe ani edukacija, sar thaj o nanibe plesutne finansie baš lejbe plesutne dokumentija.

Šaj te vakerelpe kaj ko palune berša sa o pošukarkeriba ano vjavahari ko sahno edukacijakoro sistemi thaj e Romengoro lejbethan bizo plesutne dokumentija pohari ja pobut si kerdo asareja taro biradžakoro umalipe. Trujal so aso nijamalo pervazi, o sikljovibe si bizolove (thaj dajatvime), o garavde sikljovibaskere hardžipa si but bare soleja, ko čačipe, thaj šurakerela o naastaribe ja nalejbe than pobut familiengo ko sikljovibaskoro procesi. Resarinaja te lokharelpe o

lejbethan dži maškarutni edukacija, taro sikljovno 2008/2009 berš činavgjape i participacija, thaj si arakhlo legaribe, ja prevoz, baš o sikle taro avgo berš ano maškarutne sikljovne kola dživdinena pobut taro 2,5 kilometrija tari sikljovni kote si hramome, sar thaj bizolove thanakeribe ko siklengere khera. Taro 2009/2010 berš sine planirime te arakhenpe bizolove lila sa e siklengere, resarinaja panda pobut te tiknjarenpe o hardžipa baš edukacija⁵. Bibahtake, trujal so sine planirime, o bizolovengoro legeribe, ja prevoz ano 2008/2009 berš šurakergja gečipaja thaj na sine organizirime sa e čhvenge, džikobor ano 2009/2010 berš buteder ktor taro sikle lelje o lila gečipaja, džikote o majbaro numero sikle taro tehnikane sikljovne nane te leljarenlen⁶.

Hulavdo si bilačo o hali ano anglosikljovibaskoro educiribe kova nane bizo love thaj e Romengoro lejbethan si ki but tikni digra (sar misal, ko baripe taro 0 dži 3 berš salde trujal 0,6 procentija taro romane čhave si lejarde ki akaja edukacijakiri digra). I harni digra taro lejbethan taro čhave tari romani etnikani khedin ano anglisikljovibaskiri edukacija si faktori savo negativno asarikerela upri lengoro adarutno adaptiribe ano pouče nivelija edukacija thaj si direktno karana baš mukibe o sikljovne. Anavjale, taro 2006 berš praktikuinelape proekti⁷ – Inkluzija baš o čhave Roma ano publikoskere anglosikljovibaskere ustanove savo si rezultati tari bajrardi minsa baš edukacijakoro džandipe thaj o bajrovibe ano tikno čhavoripe, hulavdo baš o čhave taro dukhavde grupe. I kancelarija taro UNICEF ano Skopje arakhlja didaktikane materijalija baš akava proekti thaj sikavgja e kadare. Avgo, o proekti sine istemalkerdo ano 15 komune ani them, a šurakeribaja taro 2011 berš, astargja 22 komune, džikote o hardžipa sine hulavde maškar o Ministeriumi baš takati thaj socijalnikani politika, o komune kola lelje than ano proekti, sar thaj o Romano edukacijakoro fondi⁸.

Ponadarig, aso preperibe e siklengoro ki etnikani khedin thaj i čhib ki savi ikerelepe i siklana ano ničale fundavne sikljovne, ano 2010/2011 berš isi hramome sahne 9 933 Roma, thaj o sikljovibe agorkergje sahno 727 Roma. Ani ničali maškarutni edukacija aso preperibe ki etnikani khedin, ano 2010/2011 berš isi hramome sahne 1636 romane sikle, thaj o jeka jek sikljovibe agorkergje sahno 300 sikle⁹. Taro uprevakerdo šaj te dikhelpe o baro procenti sikle so mukle o sikljovibe.

5 Sar dži 100% hramovibe ano maškarune sikljovne. – Skopje: Centari baš rodljaribe thaj kreiribe politike, 2009.

6 *Bizolovengere lila butkuč, Vreme*, 19.10.2009.

7 O proekti sine inicirimo thaj legardo taro Ministeriumi baš takati thaj socijalnikani politika thaj sine finansijakere arkaja tari rig e Romane edukacijakere fondeskiri.

8 Dikhen rig 13: <http://www.romachildren.com/wp-content/uploads/2010/12/RECI-Macedonian-final-WEB.pdf>.

9 3-beršengere edukacija si 89 sikle džikote 4-beršengere edukacijaja si 211 sikle.

Ko vjavahari e naničale maškarutne sikljovibaja ano 2010/2011 berš isi saho 54 sikle kolendar 8 si trineberšengere edukacijaja, a 46 si štareberšengere edukacijaja¹⁰.

Džikote akala numerija si dur telo proporcionalnikano lejbethan ano saho populacijakoro lejbethan, kana si ko pučibe o specijalnikano educiribe, tgani o hali dijametrijalnikane si mujalo. Anavjale, o moldipa sikavena kaj trujal 36 procentija taro saho numero taro čhave hramome ano specijalnikane fundavne sikljovne thaj 28 procentija taro saho hramome čhave ano maškarutne sikljovne si Roma¹¹.

10 Statistiko dikhibe: *Džijani thaj socialnikane statistike*, Skopje, juni 2012 berš.

11 FOOM - Fondacija Instituti phravdo sasoinipe Makedonija, *Analiza baš edukacija e Romengiri*, 2011.

4. Nijamalo pervazi

Ani preambula taro Konstitucionalni ki Republika Makedonija, lela than i romani etnikani khedin, barabarutne e khedinencar taro Čhibane, Khoraja, Vlasija, Sribinja thaj Bošnjakija¹². Trujal akava, o Konstitucionalni garantirinela o nijami baš edukacija sar univerzalno nijami¹³.

Nekobor kanunia jeka jek agjaar definirinena o edukacijakere thaj čhibjakere nijamija e Romenge (thaj o vavera khedina):

- *E Kanuneja taro 2008 berš baš angledžajbe thaj arakhibe o nijamia e preprutnengere ko khedina so si pohari taro 20% taro džijani ani Republika Makedonija, ano sa o umala ko edukacijakoro sistemi garantirinela o nijami baš siklana ki čhib e minoritetengiri¹⁴.*
- *E Kanuneja baš čhinavibe thaj arakhibe tari diskriminacija, taro 2010 berš kerelape arakhibe tari diskriminacija thaj na mukelape numa savi diskriminacija upri funda taro poli, rasa, mortikakiri renka, preperibe ki marginalizirime grupa, etnikani grupa, čhib, themutnipe, sasoitno darhi, religijakoro pakjavibe, vavera pakjaviba,*

12 Konstitucionalni ki Republika Makedonija, „Oficijalnikani patrin ki Republika Makedonija“ 52/1991; Amandmanija (4-18) ko Konstitucionalni ki Republika Makedonija, „Oficijalnikani patrin ki Republika Makedonija“ 91/2001.

13 Jekajek, dženo 44.

14 Kanuni baš angledžajbe thaj arakhibe o niamija e preperutnengere ko khedina kola si pohari taro 20% taro džijani ani Republika Makedonija, Kanuni baš anavkeribe thaj džipheribe ko Kanuni baš maškaruni edukacija, „Oficijalnikani patrin ki Republika Makedonija“ numero 92/2008.

edukacija, politikano preperibe, plesutno ja sasoitno statusi, mentalno ja badanikano invaliditeti, beršalipe, familijako ja prandibaskoro statusi, lovelejbaskoro statusi, sastipaskoro hali ja numa savi te si vaver funda na mukli kanuneja ja maškardžijaneskere povelbaja¹⁵.

- E Kanuneskoro pervazi baš fundavni edukacija na mukela diskriminacija thaj garantirina sıklana ki minoritetengiri čhib¹⁶.

O Kanuni baš socijalnikano arakhibe¹⁷ ano savo lačharelape o sistemi thaj organizacija ko socijalnikano arakhibe, nijamija taro socijalnikano arakhibe, finansiribe thaj o čhani sar te istemalkeren pe o nijamija taro socijalnikano arakhibe, sar thaj I Strategija bašo socijalnikano lejbethan 2012-2014¹⁸ ano koja o konkretnikane problemija kola si tretirime ja anglodikhle si:

1. Afirmiribe i prevencija ano socijalnikano arakhibe
2. Kontinuiribe e proceseja baš decentralizacija ano umala taro socijalnikano arakhibe
3. Majefikasno istemalkeribe o nijamija tari lovengiri arka
4. Angledžajbe thaj bajraribe e servisengo taro avriinstitucionalno socijalnikano arakhibe
5. Pošukarkeribe ko institucionalno socijalnikano arakhibe.

15 Kanuni baš činavibe thaj arakhibe tari diskriminacija, „Oficijalniki patrin ki Republika Makedonija“ numero 50/2010.

16 Dikhen: *Kanuni baš fundavni edukacija*, „Oficijalniki patrin ki Republika Makedonija“ numero 103/2008.

17 *Kanuni baš socijalnikano arakhibe*, „Oficijalniki patrin ki Republika Makedonija“, numero 79 taro 24 juni 2009 berš.

18 http://www.mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/strategija_socijalno_vklucvanje.doc.

5. Kherutno normativnikano pervazi

Trujal tamirkeribe o majuče standardija baš pakivkeribe o manuškane nijamija ano kanunidejbe i them sikavelape sar politikano sistemi kova prezentirine-la pharvdipe thaj pašipe kori modernikane, ja nevakteskere demokratikane procesija. Ano adava dikhibe o iraniba ko Konstitucionalni ki Republika Makedonija taro 2001 berš, ani nevi preambula ko eksplicitno čhani liparela e romane džijane barabarutne e vavere džijanencar, kola dživdinena ani them, sar legarutno ko krorutnipe thaj suvereniteti ki barabarutni them¹⁹.

„O dizutne ki Republika Makedonija, o makedonijakoro džijani thaj o dizutne so dživdinena ano lakere simantre, save si kotor taro albanikano džijani, khorano džijani, vlasengoro džijani, srpoengoro džijani, romano džijani, bošnjakongoro džijani.., leljarindoj o džovapijalipe baš akanutnipe thaj avutnipe ki lengiri dadeskiri them... jekajek ano ple nijamija thaj dajatve kori barabarutno šukaripe-Republika Makedonija-„, činavgje te konstituirinen e Republika Makedonija sar krorutni, suvereno them, iradaja te thanakerelpe thaj te zurakerelpe e nijameskoro legarutnipe, te garantirinenpe o manuškane nijamija thaj dizutnenegre tromalina, te arakhelpe o sansari thaj barabarutno

19 Dikhen: http://www.mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/strategija_romi.pdffrig.16.

*dživdipe, socijalnikano čačipe, ekonomikano šukarhali thaj
angledžajbe ko personalnikano thaj barabarutno dživdipe...*

Amari them si avgo taro phuvja ano savi o Roma si liparde thaj konstitucionalne angigarde sar konstitutivnikano džijani. Ano jekajekipe e terdutne činavibencar ola si jekajek ano ple legalno garantirime nijamija thaj dajatve, sar sa o vavera dizutne ani Republika²⁰.

Trujal i funda kola dela i preambula, o korkori teksti taro Konstitucionalni liparela o fundavne manuškane nijamija upri kola fundirinelape i dajatva e themaki kori sakova dizutno, thaj ko adava kori o Roma, thaj kola determiniririna ja šartikerena i funda upri savi džitamirinelape i ačhutni regulativa²¹. Maškar o fundavne moldipa ko konstitucionalnikano lačharibe si thaj „tromalo te sikavelpe o nacionalnikano preperibe, zarurime thaj nijamalo lejbethan e dizutnenge kola preperena ko sa o khedina ano badanija, ja organija ke themakoro šerutnipe thaj vavera publikoske institucije ano sa o nivelija“²².

Taro lejaribe o politikano pluralizmoskoro thaj o avgo pobutpartiangere alusariba, e Romen isilen politikane prezententija ano parlamenti (Khedipe, kanunianibaskoro badani), ano 1990 berš isine duj romane džene, ano 1994, 1998 thaj 2002 berš po jek dženo thaj ko alusariba ano 2006 berš duj romane džene sine alusarde maškar 120 džene ano Parlamenti. Ko lokalnikano nivelu ano 2004/2005 berš, 0, 31 procenti taro sa o džene ko lokalnikane konsilija sine Roma. Ano 2003/2004 berš o moldipe sine 0, 19 procentija, a ano 2002/2003 berš 0, 29 procentija. Thaj trujal o politikano prezentiribe e Romengoro ko nacionalnikano thaj lokalnikano nivelu (numa o prezentiribe nane jekajek e numeroja tari sahani romani populacija), o romano lejbe than nane efektivno ano procesi taro anibe o dekretija thaj buteder Roma korkori peste dikhenape sar kotoralo ja ko sahnipe chidime taro procesi baš dekretengoro anibe²³.

5.1. Analiza baš dokumentija iklile tari Dekada e Romengiri

O procesi taro anibe i **Nacionalnikani strategija baš o Roma ani Makedonija** vakteja si jekajek e **Dekadaja baš Romengoro lejbethan** (2005–2015) thaj o formuliribe lakere prioritetija. Soske soduj procesija silen paše avibe, ola thavdena paralelno thaj pakjardo, so kerela te avel dži učharkeribe ko nesave prioritetija.

20 *Konstitucionalni ki Republika Makedonija, numero 08-4642/1, Skopje.*

21 http://www.mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/strategija_romi.pdf.

22 Dženo 8 alineja 2 taro *Konstitucionalni ki RM*, 2001 berš.

23 Hramome komentarija taro Europakoro centari baš o nijamija e Romenge thaj Nacionalnikano romano centro baš Nekanutni Jugoslavijakiri Republika Makedonija baš dikhibe tari rig e Komiteteskiri baš ekonomikane, socijalnikane thaj kulturnikane nijamija ano Uniime Nacie ki 37 bešin, 19 septemvri 2006 berš.

Ano dikhibe o hali e edukacijaja ko Roma, numa thaj ko vavera umala taro sasaitno dživdipe, strategijakoro dokumenti si i Strategia baš o Roma ani Republika Makedonija²⁴, leljardi ano 2004 berš thaj palembutikerdi ano 2009 berš. Ano akava dokumenti si thanakerde o resarina ani umal thaj tari edukacija leljaringoj jekajek kvaliteti taro džandipe thaj edukacija maškar o čhave Roma thaj adala so nane Roma, bajrarkeribe o nivelo taro formalnikano educiribe ko terne Roma, sar thaj ko beršale kola arakhenape avrijal taro formalnikano edukacijakoro sistemi, tamiribe profesionalnikane thaj sasaitne kabulipa thaj chidibe o karane baš nahramutnipe. Kamela te konstatirinelpe kaj nane buteder kerde analize thaj rodljariba, kola sar resarin lelje e Strategijakiri implementacija, so pharokerela o moldikeribe taro lakoro asari.

Akava hulavdo si džandipaja baš o globalnikane resarina ki Dekada, sar so si: ikalibe o darhi e čorolipasko, eliminiribe e diskriminacijakoro thaj tiknjaribe o socialnikano avrimukibe e miniritetengo. O fundavne kriteriumija baš angledžajbe opservirinenape trujal e Mileniumeskere bajraribaskere resarina²⁵ thaj i Programa baš socialnikano lejbethan ja astaribe ki Europakiri Unija. Sar prioritetskere problemija baš o Roma i Dekada zurakergja o umala:kherutnipe, edukacija, sastipe thaj bukjarnipe. Adžikerdo si o prioritetija e Dekadakere te astaren o fundavno than maškar o resarina thaj dajatve tamirkerde ani Nacionalnikani strategija baš o Roma ani Republika Makedonija.

Hulavde resarina ko revidirime Nacionalnikane akciona plania baš edukacija e vakteske 2009-2011 berš:

1. 4.5% romane čhave ano anglosikljovibaskere ustanove, ja thana dži 2011 berš (taro sahno numero romane čhave baripaja taro 4 dži 5 berš).
2. Tiknjardi digra taro mukibe i sikljovni taro Roma ani maškarutni sikljovni-Bajradi digra taro Roma kola ačhovea ano edukacijakoro sistemi- tiknjardi digra taro Roma kola but poangle mukena i edukacija.
3. Bajraribe o procenti taro Romane studentija ko 1.8% taro sahno numero hramome studentija ko avgo berš ano univerzitetija dži 2011 berš, ikeribe ano edukacijakoro sistemi thaj lengoro diplomiribe hulavde resarinaja te kerelpe sikljovkeribaskoro kadari.
4. 5% taro naeducirime beršale Roma (kolendar majbut 3% džuvlja) si sikavde ko beršeskoro nivelo ano vakti taro 2009 dži 2011 berš.
5. Tiknjaribe e siklengoro Roma ano specijalnikane sikljovne baš 5% ko berš taro sahno numero čhave Roma kola arakhenape ano specijalnikane sikljovne.

24 Dikhen: http://www.mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/strategija_romi.pdf.

25 Dikhen: <http://www.un.org.mk/mileniumski-razvojni-celi.html>.

I hulavdi resarin baš 100% hramovibe e čhavengo ani fundavni edukacija prezenetirinela načačutno moldipe baš sa o čhave, a panda pobut baš o čhave-Roma bašo kolende ano akava raporti lipargjam kaj arakhenape problemencar ko hramovibe baš:

- a) nanipe plesutne dokumentija baš lende thaj/ja lengere jerija,
- b) našajdipe te pokinen o hardžipa baš doktorenkoro atesti zarurime baš hramovibe ki sikljovni,
- v) naničalo imuniziribe thaj vaver.

O akcijakoro plani baš pošukarkeribe o hali baš o Roma thaj Sintija ani umal taro butikeribe taro OBSE si resarinaja te zurarkerel o takatija taro phuvja-so lena than thaj o zarurime institucije thaj strukture taro OBSE kola si iradaja, ja mangena te višvankeren o Roma thaj o Sintija te šaj ko sahnipe ja nasahnipe te lenthano ano amare sasoičnupa, thaj te chiden i diskriminacija mujal olende. O akcijakoro plani fundikerelepa upro pervazi taro maškardžijaneskoro thaj regionalnikano nijami baš manušikane nijamija ja hakaja, upro sakanaterde takatija taro OBSE thaj upro misalija baš majšukar praktika taro phuvja buvleste ki Evropa. O hulavde napija e Akcijakere planeja, resarinaja te pošukarkerelpe o hali e Romengo thaj e Sintengo fundirinenape upri Maškardžijaneskiri konvencija baš eliminiribe sa o forme tari rasakiri diskriminacija. Maškar o pobaredžandipastar aktivitetija so bahankerenape e phuvjenge-so lenathan si:

- Te višvankerelpe o kherutno kanunidejbe te ikerel anipeste zarurime činaviba, ja odredbe kolencar na mukelape i rasakiri segregacija thaj diskriminacija ani edukacija thaj te arakhenpe šukarkerutne sankcie baš phageribe thaj napakivkeribe adala kanuneneskere činaviba, ja odredbe.
- Kana hazrikerenepa e edukacijakere politike kola vjavaharinenape baš o khedina e Romengere thaj e Sintengere te konsultirinenpe lengere prezententija.
- Te arakhenpe finansije baš leljaribe e romane čhavengoro ano standardna generalnikane sikljovne thaj baš hazrikeribe programe baš dumodejbe e sikljovnege ki te lokharelpe o nakhibe ko standardnikano sasoično educiribe.

O sasoično, ja generalno nijamalo pervazi anglodikhela jekajek šajdipa baš edukacija baš sa lakere dizutne, ano jekajekipe e maškardžijaneskere nijameja thaj e maškardžijaneskere konvencienar. I Them tani vasthramutni baš sa o pobaredžandipastar maškardžijaneskere konvencie thaj deklaracie kola vjavaharinenape baš o nijamija e manušeske, o nijamija e čhavenge thaj o nijami baš edukacija. E kanuneskiri regulativa dela šajdipe baš edukacija ko jekajekipe e arakhibaja o plesutno identiteti. Dikhlo tari rig e nijamale pervazeski thaj o oficijalnikane dokumentija phandle, ja ani konekcija akale problematikaja thaj e

Romencar, baredžandipastar si o Kanuni baš plesutni karta²⁶ ano kova aso dženo 1 tergjola:

I plesutni karta si publikoskoro lil koleja sikavelape o identiteti, o themutnipe thaj e dživdipaskoro than e dizutneske ki Republika Makedonija. E dizutne šaj te ovele salde jek plesutni karta. Sakova dizutno pherde 18 beršencar dživdipe si dajatvimo te ovele plesutni karta. I plesutni karta šaj te delpe e dizutneske pherde 15 beršencar dživdipe, palo leskoro rodibe.

O Ministeriumi baš takati thaj socijalnikani politika ano 2004 berš havljargja i Strategija baš o Roma, ko sahnipe teloikerdi tari Radža, kolaja lačharenape o nacionalnikane akciona planija baš edukacija, sastipaskoro arakhibe, butikeribe thaj kherutnipe.

Ani strategija liparelape kaj aso, **raporti tari Europakiri komisija taro 2009 berš**

O numero e romane čhavengoro kola vizitkerena siklana sa panda sine tikno, a i digra taro mukibe o sikljovne sine but uči. Sa panda praktikuinelape segregiribe ja hulavibe e siklengoro Roma. Džalapoangle i praktika te bičhalenpe o romane čhave kolen isi pharipa ko sikljovibe ano specijalnikane ja hulavde institucie baš gogjakere hendikepirime čhave. O numero e romane čhavengoro ko droma sa majbut bajrola. O leljaripe dajatvime edukacija baš o čhave dži 18-beršengoro baripe dikhelape sar šukar angledžajbe ki te tiknjarelpe o socijalnikano nalejbethan. Leljarde si hapija, ja admija ki te tiknjarelpe i uči digra taro mukibe i edukacija po but poangle berša taro sikljovibe. O proekti implementirime taro Ministeriumi baš takati thaj socijalnikani politika dela šajdipe baš 243 romane čhave baripaja taro 4 dži 5 berš te oven leljarde ja astarde e anglisikljovibaskere educiribaja. Numa, palem baro numero romane čhave, čhaja taro gaveskere dživdipaskere thana thaj o čhave hulavde zarurencar sa panda na agorkerje plo educiribe²⁷

26 Kanuni baš plesutni karta, "Oficijalnikani patrin ki RM", numero 38/2002.

27 Dikhen: http://www.sep.gov.mk/content/Dokumenti/MK/EK_izvestaj_2009_mk.pdf.

Sar afirmativnikane aktivitetija baš o sikle Roma, i Radža angja činavibe kaj sa o romane sikle kola aplicirinenana baš maškarutni edukacija kamela te oven hramome ano maškarutne sikljovne thaj adala stimiliribaskere selektivnikane šartija kame-la te istemalkerenpe kana o romane sikle aplicirinenana baš maškarutne sikljovne kote isi buteder kandidatija. E Themakere univerzitetija definiringje agjaar vakerde kvote baš hramovibe studentija Roma, a kola reflektirinenana ja prezentirinenana o sahno romano džijani. E Romane studentengoro resibe dži themakere stipendie baš pouči edukacija sine pošukarkerdo trujal adava so kergjape lokho o apliciribaskoro procesi. Trujal barabarutno proekti taro Ministeriumi baš edukacija thaj vigjani thaj i Fondacija Institut phravdo sasoiitnipe, 650 studentija Roma ano avgo berš taro maškarutno educiribe sine pursakime stipendienar sar stimiliribaskoro napi baš kamjabijalo agorkeribe lengiri edukacija. I programa baš dumodejbe taro Romaverzitas, trujal grantija thaj mentorluko dela arka sa e studentenge Roma ko sasoiitne vigjane. Sar te si, o havljardo numero²⁸ taro studentijta Roma ko džidiplomiribaske studije ano 2007/2008 berš sine 184, pohari taro 0,3 procentija taro sahno 62.935 studentija. O numero e studentengoro so diplomiringje ano 2008 berš sine 30 taro sahno 10.838 studentija, so sikavela o jekajek tikno procenti.

Dikhindoj o etnikano preperibe, 65 procentija taro evidentirime bizibuti manuša si Gadže, 23 procentija si Čhibane, 4 procentija si Khoraja thaj 5 procentija si Roma. O rodljaribe taro UNDP sikavela kaj ki romani populacija i digra taro bizobuti ja bibukjarnipe si 79 procentija, numa aso romane biradžakere organizacije o čačutno numero si buteder taro 90 procentija²⁹.

Jek taro lungovakteskiri resarin tari Strategija si te tiknjarelppe o numero taro naevidentirime Roma kola sebepi adava so nanelen i zarurime plesutni dokumentacija nane ko kabulipe te pheren o nijamija taro socijalnikano arakhibe.

Jekajek, ka dikhljarenpe sa o strategikane dokumentija thaj akcijakere planija so iklile tari Dekada e Romengiri³⁰. I Dekada fokusirinela pe ko prioritetskere umala ki edukacija, butikeribe, sastipe thaj kherutnipe thaj dajatvakerela e radžen te len ko anglodikhibe thaj o vavera fundavne pučiba baš čorolipe, diskriminacija thaj rodeskoro integriribe.

28 Themakoro zavodi baš statistika, *Statistikano dikhibe – Džijani thaj socijalnikane statistike*, 2009.

29 UNDP, *Raporti baš nanijamalipe fokus upri Roma*, 2006.

30 Dikhen: <http://www.romadecade.org>.

5.2. Maškardžijaneskere dokumentija ratifikuime tari rig e themakiri

Aso o dženo 1 tari Povelba baš ekonomikane, socijalnikane thaj kulturakere nijamija:

Sa o džijani isile nijami baš korkorivakerdo preperibe. Upri funda taro akava nijami ola tromale šaj te alusaren plo politikano statusi thaj tromale te arakhen plo ekonomikano, socijalnikano thaj kulturakoro angledžajbe. Sa o džijani šaj, baš plesutne resarina, tromale te istemalkeren ple naturakere barvalipa thaj hainga, ano mujalipe e dajatvencar so ikljona taro maškardžijaneskoro ekonomikano barabarbutikeribe, fundirime upri principi baš barabarutno kjari thaj upri maškardžijaneskoro nijami. Ano nijek misal o manuša našti te oven chidime taro lengere šajdipa baš dživdipe. O thema-vasthramutne ko akava pakti ka promovirinen o istemalkeribe e nijamesko baš korkorivakerdo preperibe thaj te pakivkeren adava nijami, ano jekajekipe e činavibencar tari Povelba taro Uniime Nacie.

Aso dženo 29 tari Konvencija baš nijamija e čhaveske:

O thema-džene halilepe kaj i edukacija e čhaveski kamela te ovel dromardi kori:

- ♦ *angledžajbe e čhaveskoro personaliteti, talenti thaj gogjakere thaj badane ka-bulipa dži agorutne simantre thaj takatija;*
- ♦ *o pakivkeribe o manušikane nijamija thaj o fundavne tromalina, sar thaj o principija saikerde ani Povelba ko Uniime Nacie;*
- ♦ *o angledžajbe o pakivkeribe e jerijengoro baš o čhavo, leskoro ja lakoro plesutno kulturakoro identiteto, i čhib thaj o moldipa, nacionalnikane moldipa ki them ani savate dživdinela o čhavo tari savi ov ja oj chidela darhija, sar thaj o etnikumija save si javerčhani tari plesutni phuv;*
- ♦ *o hazrikeribe e čhavesko baš džovapijalo dživdipe ano tromalo sasoiitnipe, ko ruhi baš haljovibe, sansari, tolerancija, jekajekipe maškar o polija thaj amalipe maškar sa o džijani, etnikane, nacionalnikane thaj pakjaibaskere grupe;*
- ♦ *angledžajbe baš pakivkeribe o naturakoro maškar.*

- **I Konvencija baš eliminiribe sa o forme tari rasakiri diskriminacija³¹**, anglodikhela kaj i Povelba taro Uniime Nacie si fundirime upru i principija taro barikinipe thaj jekajekipe maškar sa o maniša thaj sa o phuvja-džene lelje dajatva te butikeren, barabar thaj hulavdo, ano barabarutnipe e organizacija se bepi te reselpe jekh taro resarina e Uniime Nacienge, vaver vakerdo, te bajraren thaj te ikerkeren o sahno thaj faktikano pakivkeribe ko nijamija e manušeske thaj fundavne tromalina baš sarine, bizo dikhibe ki rasa, poli, čhib thaj i pakiv.
- **I Konvencija mujal diksriminacija ani edukacija³²** saikerela definicija baši diskriminacija savi astarela numasavo javerčanipe, naastaribe, simantrikeribe ja dejbe anglipe so si fundirime upri rasa, mortikakiri renka, poli, čhib, religija, politikano ja vaver gndipe, nacionalnikano ja socialnikano darhi, ekonomikano hali ja bijanibe thaj kolen isi resarin ja si konsekvencijaja tena šajdikeren ja te bilačkokeren o jekajek tretiribe ani edukacija.
- **I Europakiri konvencija baš arakhibe o manušikane nijamija³³** si univerzalno deklaracija baš manušikane nijamija, leljardi taro Generalnikano khedipe ko Uniime Nacie ano 1948 berš thaj anglodikhela nukte kola thaj poadarig si zurale asareja ano sahno sumnal. Numa so i Deklaracija korkori pali peste nane dajativime, buteder nijamale manuša ka vakeren o argumenti kaj oj uli nijamale-dajativime trujal maškardžijaneskoro adeti thaj i praktika, soske istemalkerelape ano konstitucionalija thaj nijamale čipote ko but phuvja³⁴.

5.3. Deklaracija taro Zagreb

O manuša so lele than ki Konferencija baš arakhibe o dizutnengoro statusi, dokumentacija thaj registriribe ani Purabpakščimali Europa³⁵, anglodikhindoj o fundavne manušikane nijamija bahankerena te chidenpe sa o simantre baš dokumentacija thaj registriribe hulavdo baš marginalizirime populacija. Akava leljarela nijamale reforme, zarurime dživdipaskoro than, tiknjaribe e birokratijakere procedure, tiknjaribe e porezengoro, palibijanibaskoro registriribe thaj ikalibe³⁶ plesutne karte³⁷.

31 Dikhen: <http://www.edulaws.mk/images/pdf/cerd.pdf>.

32 Dikhen: http://www.edulaws.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=264&Itemid=306&lang=sq.

33 Dikhen: http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/28DB92A0-FCBC-40DB-86CB-645A8028A019/0/MKD_CONV.pdf.

34 Dikhen: http://mk.wikipedia.org/wiki/Europakiri_konvencija_za_manušikane_nijamija.

35 Zagreb, 26-27 oktombvri 2011 berš.

36 Dikhen: http://www.edulaws.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=280&Itemid=311&lang=mk.

37 Dikhen: <http://www.osce.org/hcnm/85249>.

6. Analiza e maškardžijaneskere dokumenenge thaj aktivipa tari umal ki edukacija

Ano vjavahari e europakere dokumentencar ani umal ki edukacija, i Bolonjeskiri deklaracija ani uči edukacija thaj I Kopenhageneskiri deklaracija baš maškarutni strukakiri edukacija si dromsikhavibe e reformenge ano akala telisistemija ki edukacija. Ola si funda baš thanakeribe o jekhutno europakoro edukacijakoro than. I them vasthramongja i Bolonjeskiri deklaracija³⁸ ano Berlin ano 2003 berš thaj leljargja dajatve te kerel strukturnikane reforme ani uči edukacija. Ko sakova dutjo berš taro deklaracijakoro vasthramovibe ano 1999 berš ani Bolonja, kerela pe analiza taro adava so resljape ko Konferencije baš dikhibe o resljaribe, agjaar vakerdo follow up konferencije. O resljariba ko Dumutni Jugoslavijaki Republika Makedonijakoro edukacijako sistemi ano kontinuiteti moldikerenape sar prosekosko.

38 http://mk.wikipedia.org/wiki/Bolonjeskiri_deklaracija.

Ano vjavahari e Kopenhageskere deklaracijaja³⁹, koja vjavaharinelape e jekhkeripaja ko reforme ano maškarutno strukakoro educiribe, o angledžajbe si pohari dikhlo. O kredit trans-fer sistemi, o pervazi ko kvalifikacie, o standardija ko džandipa ani maškarutni edukacija si imperative so si dur taro amaro čačipe. Šaj e thanakeribaja o Centari baš maškarutni strukakiri edukacija thaj obuka ka šaj takatime te pašeavelpe kori pheribe o rodiba taro Kopenhageskiri deklaracija thaj o Mastrihteskoro kominike sahne dumodejbaja tari Europakiri fondacija baš obuka.

Ano maškarvakti si ando o Kanuni baš fundiribe Nacionalnikani agencija baš o programe e khedinenge ani edukacija⁴⁰, kolaja ka šajdikereipe o istemalkeribe e principesko baš decentralizirimo legarutnipe e europakere fondencar. Taro 2008 berš, i Nekanutni Jugoslavijakiri Republika Makedonija ka ovel sahne resibaja kori integririme programa baš džidživdipaskoro sikljovibe 2007-2013 berš, ano kola pervazija si o teloprograme: Komenius, Leonardo da Vinči, Sokrat, Erasmus thaj Grudvig⁴¹.

E proektengoro implementiribe thaj o takatija taro vaverephuvjengere donatorija kola kerena buti ki umal taro angledžajbe ki edukacija, nijamija e čhavage thaj pošukarkeribe ki legalistikani kultura ko Roma angje kori legarutnipe o ekonomikano statusi e Romenge thaj lengoro sahno integriribe. Nesave taro rezultatija taro inicijative e biradžakere umalestar thaj maškardžijaneskere donatorija anjargje dži adava nesave olendar te oven lejbajathan ano radžakere programe thaj ano ničale aktivitetija ko themakere institucije vaver vakerdo, kergjape kontinuiteti ko sahno proseci.

39 Dikhen: http://ec.europa.eu/education/pdf/doc125_en.pdf.

40 <http://www.na.org.mk/nacionalna-agencia.html>.

41 *Analiza ko kapacitetija baš šukar legarutnipe ani edukacija*, Skopje, dekemvri 2007.

7. Tereneskoro rodjaribe

7.1. Survey methodology

E tereneskoro rodjaribe kergjape ko duj hulavde faze thaj adava tereneskoro pheribe o pučibaskere lila tari jerijengiri rig sar thaj ekvašstruktuurime intervjuja e jerijencar. Sine anketirime sahno 60 jerija bipendžarde alusaribaja ko tereni thaj ano lokalnikane biradžakere organizacie kolendar 18 sine murša a o vavera 42 džuvlja. Trijanda pučle manuša sine dživdipaskere thaneja ani mahala Topaana ano Skopje, 11 pučle manuša sine tari mahala Sredorek ano Kumanovo, a o vavera 19 pučle manuša dživdinena ko amaro pašipe. Taro kotor baš beršalipe thaj edukacija e jerijengiri ano soduj mahale majbaro numero taro jerija si terno džijani so šaj te kerel buti, beršipaja dži 41 berš, kolendar 61, 7 procentija si bizi fundavni edukacija thaj adaleja ki majtikni digra baš konkurentnipe ko kurko baš takati. Ano vjavahari e butikeribaja ja zanimanje, o procenti taro manuša so na kerena buti si 90 procentija, ja palem taro sahne 60 intervjuirime jerija 54 si bizibuti. Akava hali anela te bajrovel o čorolipe thaj te na ovel finansijakere bukja zarurime baš plesutni dokumentacija, edukacija thaj vaver.

Jeka jek agjaar, ano vakti taro 15 noemvri dži 10 dekemvri 2012 berš, sine kerde 10 hor intervjuja prezententecar taro turli umala kola kerena buti ko procesi baš činavibe o problemi nanipaja plesutne dokumentija sar thaj integriribe e čhavengo ano edukacijaskoro sistemi. O pučle sine o prezidenti ki Romani politikani partija baš integracija, prezententija taro romane informativnikane centrija,

biradžakere organizacije, edukatorija, o Ministeriumi baš sastipe, sar thaj o doktori-specijalisti ko Dizjakoro saho hospitali „8 Septemvri“ - Skopje. Sa o prezententija aktivno kerena buti ko činavibe i ekskluzija e marginalizirime grupengiri taro sistemi.

O pučibaskoro lil sine saikerdo taro 14 pučiba kola vjavaharinena pe baš turli aspektija taro nanipe o plesutne dokumentija sar šarti baš integriribe e Romane čhavengo ano edukacijakoro sistemi.

7.2. Rezultatija taro pučibaskere lila e jerijenge

Tabela 1. NUMERO E ČHAVENGO-Sahno

	numero	procenti
.00	1	1.7
1.00	8	13.3
2.00	7	11.7
3.00	18	30.0
4.00	14	23.3
5.00	5	8.3
6.00	5	8.3
7.00	1	1.7
8.00	1	1.7
sahno	60	100.0

Taro uprone tabele baš e čhavengoro numero phravdo šaj te dikhelpe o baro numero čhave ko familije kolenge kamela te hulavenpe finansije baš lengiri edukacija thaj lengoro integriribe ano sistemi. Pobut taro 40% taro jerija isilen 4 ja pobut čhave.

Majbaro procenti taro intervjuirime jerija isilen o fundavne identifikuibaskere dokumentija sar thaj dokumenti baš lengoro sastipaskoro arakhibe. Salde 1 intervjuirime jeri sinele vordapaldibaskoro lil, i karana baš adava si o učo finansijakoro hardžipe baš adava dokumenti, džikote palem, o vavera dokumentija lel-jarena finansijakere thaj informativnikane arkaja taro lokalnikane biradžakere organizacie ano Kumanovo⁴² thaj Skopje⁴³ ano mahale kola kerena buti ki umal baš leljaribe o plesutne identifikuibaskere dokumentija thaj zurakeribe i minsas e jerijengi thaj e dizutnengiri baš lejbethan ano institucionalnikano sistemi.

42 <http://www.nationalromacentrum.org/mk>.

43 <http://www.sumnal.org>.

Tabela 2. Isine li tumen nesave plesutne problemija ko ikalibe plesutne dokumentija?

	numero	procenti
oja	19	31.7
na	40	66.7
nane džovapi	1	1.7
sahno	60	100.0

Tabela 3. Džikobor o džovapi si OJA, savo tipi taro problemija isine tumen ko ikalibe o plesutne dokumentija?

	numero	procenti
Nanipe finansie	19	95.0
Diso vaver	1	5.0
sahno	20	
nainformiribe	40	
sahno	60	100.0

Ano vjavahari e plesutne problemengo kolencar arakhenape tari tabela šaj te te dikhelpe kaj o nainformiribe, ja palem o nasikavibe interes taro kotor taro džijani sar thaj o nanipe finansijakere bukja pharo kerena o procesi taro registriribe thaj resibe dži o institucije baš marginalizirime grupe.

Tabela 4. Kova si o majbaro problemi koleja arakhenape tumen ki postapka taro ikalibe plesutni dokumentacija?

	numero	procenti
uče administrativnikane hardžipa	32	53.3
lunga thaj nahaljovibaskere procedure	12	20.0
bilačo vjavahari e bukjarnengo ano institucie	8	13.3
diso vaver	4	6.7
nane džovapi	4	6.7
sahno	60	100.0

Sar majbaro institucionalnikano problemi koleja arakhenape ko ikalibe plesutne dokumentija liparenape o uče hardžipa sar thaj o lunga thaj nahaljovibaskere administrativnikane procedure. Ano nakhibe akale problemengo bari rolja isi e lokalnikane biradžakere organizacien kola si sar medijatorija maškar o marginalizirime dizutne thaj o institucie.

Tabela 5. Gndinena li kaj o institucie kerena sa ki te den arka e dizutnenge te ikalen sa o plesutne dokumentija?

	numero	procenti
oja	17	28.3
na	36	60.0
nane džovapi	7	11.7
sahno	60	100.0

Baş adava gndinena li kaj o institucie kerena sa ki te den arka e dizutnenge 60% taro pučle manuša vakergje kaj i arka nane kobor so valjani tari rig e institucien-gi soleja zurarkerelape o fakti taro poangle pučibe baš o nahaljovibaskere procedure thaj o uče hardžipa.

Tabela 6. Korkori li ikalgjen o plesutne dokumentija?

	numero	procenti
oja	42	70.0
na	17	28.3
nane džovapi	1	1.7
sahno	60	100.0

Tabela 7. Džikobor od žovapi si NA, koj dengja tumen arka ko procesi taro ikalibe plesutne dokumentija?

	numero	procenti
Nesavo tari familija ja pašemanuša	3	18.8
amal	1	6.3
Bukjarno ano Romano informativnikano centari	2	12.5
Lokalniki biradžakiri organizacija	10	62.5
sahno	16	100.0
vaver than	44	
sahno	60	

Tari upruni tabela šaj te dikhel pe kaj 70% taro pučle manuša rodingje arka baš ikalibe i plesutni dokumentacija thaj upri 60% i jekajek leljela tari lokalnikani biradžakiri organizacija thaj romane informativnikane centrija. Trujal romane informativnikane centrija⁴⁴ kerelape informativnikano linko maškar e romengiri khedin thaj o institucie ko lokalnikano nivelu, dromardo kori posigutni integracija ano sasoinipe. O Romane informativnikane centrija si savaleja planirime thaj strukturime te informirinen baši implementacija i Strategija baš o Roma thaj o akciona planija ki lokalnikani digra.

44 Diken: <http://www.mtsp.gov.mk/?itemID=16963527D912DC41B48380E0B6034274>.

Ano vjavahari-kola plesutne dokumentija isi tumare čhaven, šaj te notikerelpe kaj vakertuke sa o pučle manuša, ja lengere čhave isilen ikaldo lil taro matikano lil baš bijame so palem si šukar anglošarti baš integriribe e čhavengo ja hramovibe ano edukacijakoro sistemi. E Themutnipaja, pašaportēja thaj o vavera plesutne dokumentija dikhelape javerčhani ano vjavahari ko isibe o jekajekutnengo, a sar karana baš adava šaj te dikhelpe tari poangle tabela⁴⁵, ja palem o uče admini-startivnikane hardžipa thaj o lunga thaj nahaljovibaskere procedure. Kamela te liparelpe kaj o majbaro procenti taro dokumentija ikalgje vaverengere arkaja.

Tabela 8. Sa li tumare čhave vizitkerena siklana?

	numero	procenti
oja	35	58.3
na	23	38.3
nane džovapi	2	3.3
sahno	60	100.0

Tabela 9. Džikobor nesave tumare čhavendar na vizitkerena siklana kola si o karane baš adava?

	numero	procenti
Lack of funds	11	18,3
Education will not be of any help in life	2	3,3
Other reason	9	15,0
Non-possession of documents	38	63,3
Total	60	100,0

Taro tabele num. 8/9 ano vjavahari ko pučibe vizitketena li siklana thaj te na vizitkerena, soske, phravdo šaj te dikhelpe o baro procenti taro čhave kola na vizitkerena sikljovni, a sar karana baš adava si o plesutne dokumentija, nanipa finansijakere bukja, sar thaj i harni minsa ko korkori jerija baš o džandipe e edukacijakoro. Akate kamela te lipara kaj si džandipastar te zurakerelpe i minsa ko jerija sar thaj o zaruri tari džipherdi finansijakiri arka e jerijenge, ja e marginalizirime familijenge baš učaripe o hardžija baš ikalibe o fundavne plesutne dokumentija sar thaj baš pobut komplicirime, ja phare čipote kote si zarurime te kerelpe DNK-analiza baš o lejba o jekajek⁴⁶.

Tabela 10. Vizitkerena li nesave tumare čhavendar avrisiklanakere aktivipa?

	numero	procenti
oja	28	46,7
na	31	51,7
nane džovapi	1	1,7
sahno	60	100,0

45 Dikhen rig 12.

46 Dikhen: <http://vlada.mk/node/3972>.

Jekajek agjaar, kamela te notikerelpe kaj baro procenti taro čhave kola istemalk-erena servisija taro lokalnikane biradžakere organizacie baš džipherdo akademi- kano dumodejbe sar:arka baš čhave thaj terne ano hazrikeribe o kherutne saval- ija, tutoribe, arka baš hramovibe ki sikljovni, organiziribe edukacijakere thaj vav- era hulavde čipote baš dumodejbe baš edukacija e čhavenge thaj terne Roma, thaj dumodejbe e studentenge ko hramovibe ko fakulteti ko nesavo univerziteti, numa thaj o zarurija e romane khedinake si salde kotor taro aktivitetija⁴⁷. Sa pan- da kamela te kerelpe buti baš zurakeribe i minsa ko jerija baš sahno istemalk- eribe o potencijalija taro lokalnikane biradžakere organizacije.

Tabela 11. Isi li tumen čhavo hramome ko fakulteti?

	numero	procenti
oja	4	6.7
na	55	91.7
nane džovapi	1	1.7
sahno	60	100.0

Jekajek, i uči edukacija, ja o lejbe than ani uči edukacija si ki načalipaskiri di- gra trujal o stipendije⁴⁸ baš o studentija Roma thaj i džipherdi akadamikani ar- ka kola šaj te len⁴⁹, sa panda si tikno o numero e studentengoro (91% taro jeri- ja havljargje kaj nane len čhave kola si hramome ko univerziteti) lelindoj ko ang- lodikhibe i arka kola lena o studentija Roma sa panda kamela te zurakerelpe i pa- kiv thaj i minsa ko jerija numa thaj ko maškarunesikle sar avutne studentija bašo šajdipe kova delape lenge agorkeribaja o studije.

Tabela 12. Istemalkerena li socijalnikani arka?

	numero	procenti
oja	29	48.3
na	31	51.7
sahno	60	100.0

Tari upruni tabela šaj te dikhelpe kaj 51,7% taro jerija na istemalkerena socijaln- ikani arka trujal adava kaj ola šaj pherena o šartija baš adava.

Tabela 13. Istemalkerena li sastipaskoro arakhibe (vunato kartonija)?

	numero	procenti
oja	58	96.7
na	2	3.3
sahno	60	100.0

47 Dikhen: <http://www.sumnal.org/index.php?categoryid=30>.

48 Dikhen: <http://www.romaeducationfund.hu>.

49 Dikhen: <http://www.romaversitas.edu.mk>.

Tabela 14. Tumaro čhavo/čhave lele li sa o vakcine?

	numero	procenti
oja	46	76.7
na	14	23.3
sahno	60	100.0

O nanipe dokumentija hulavdo si baro problemi e čhavege soske chidela e čhaven kola si ko sikljovibaskere berša taro edukacijakoro sistemi thaj o sistemi baš preveniribaskoro sastipasko arakhibe (hulavdo vakciniribe thaj sistematsko dikhibe). O čhave bijame ano kherutne šartija si majbut dukhavde.

Tergjona inicijative baš vakciniribe e čhavege so si avrijal taro edukacijakoro sistemi thaj o čhave ko droma kola vizitkerena diveskere centrija, numa, palem o jekajek nane takatime te astaren pobaro kotor taro nahramome čhave thaj čhave kola taro vavera karane si avrijal taro edukacijakoro sistemi. Akale inicijativen-car šaj te astarenpe pobaro numero taro čhave džikobor nijamale thaj ko vak-ti informirinela e džijani. O nanipe plesutne karte thaj ikaldo lil taro matikano lil e bijamenge, jekhe kotoreske Roma na dela šajdipe te aven paše dži publiko-skere sastipaskere servisija (thaj kojekh dži sastipaskoro višvanibe). O zaruri taro nevokeribe o dokumentija, džipherdo anela finansijakoro pharipe baš čorole familijenge.

7.3. Analiza e intervjuenge

Aso rezultatija taro tereneskoro rodljaribe sa o intervjuirime sine pendžarde e programencar thaj e proektencar istemalkerde tari rig e šerutne themakare organenge baš nakhibe o identifukime simantre thaj te arakhelpe jekajek thaj buvlo resibe e romane čhavege dži edukacija thaj akate genjena o stipendije kolen dela o Ministeriumi baš edukacija thaj vigjani baš o Roma maškarutnesikle⁵⁰, o bizolovengere lila e siklengere taro socialno astarde familije, bizolovengoro publik legaribe, bizolovengoro thanakeribe ano mašksarsikljovngengere studentenge khera, thaj ki umal tari uči edukacija- i pozitivno diskriminacija ko hramovibe Roma studentija.

O šerutne pharipa ano vjavahari taro hramovibe thaj kontinuirimo lejbe than e romane čhavigo ani edukacija si thaj o bilačo socialnikano hali e familijengo, sar thaj o našukar dživdipaskere khera (kherutnipe), kola si avrijal taro thana kote

50 Konkursi baš džidejbe stipendije baš maškarunesikle Roma: <http://www.mon.gov.mk/en/konkursimon/889-2011-12-01-09-02-08>.

so isi stabilno infrastruktura. Jekajek, sar pharipe dikhena i nabut bajrardi minsa ko jerija thaj kaj salde ko drom keribaja buti ko tereni, ja avrijal thaj lengere sikljovibaja šaj te nakhavel pe o bilačo socioekonomikako hali, thaj ko jek zurakeribaja i minsa kaj i edukacija šaj te anel pošukar avutnipe lengere čhavage. Kotor taro pučle manuša sar pharipe lipargje o kišlo pendžaribe i makedonikani čhib sar šarti pošukar te haljovelpe o siklovibaskoro materijali⁵¹. Ko jek sar džipherdo problemi liparenape thaj o pobutkomplicirime čipote baš zurakeribe o themutnipe arkaja tari DNK-analiza koleske trebola vakti thaj bare finansijakere bukja⁵² sar thaj o sezonsko butikeribe kolate džana o jerija, thaj adaleja lengere čhave na džana ničale ki sikljovni. O tikno numero lila ki romani čhib si jeka jek agjaar jek taro džipherde karane e čhavage kola sikljovena ano multikulturikane sikljovne te sikljoven pobut baš pli dajakiri čhib.

Baš o finansie thaj o aktivipa baš edukacija kola si hulavde tari Radžakiri rig (thaj taro lokalnikane šerutne) baš integriribe e romane čhavengo, kolen nane plesutni dokumentacija, isiamen duj javerčhani gndipa thaj dikhiba kaj o institucije kerena o maksimumi baš identifikube e manušengo bizi plesutni dokumentacija; kaj si dži agor fleksibilna numa so kamela te oven pobut rigorozna thaj te došakerenpe o jerija thaj o manuša kola ko vakti na hramongje ple čhaveskoro bijanibe⁵³, džikote o vavera intervjuirime manuša sikavgje gndipe kaj ki adaja umal nane reslo o maksimumi, kaj kamela panda pobut te kerelpe ki te avelpe dži resarin thaj kaj nane istemalkerde sa o šajdipa kolen kamela te šajdikerele i them baš akaja marginalizirime grupa.

Aso o Kanuni baš fundavni thaj maškarutni edukacija anglodikhelape dajatvime **fundavni⁵⁴ thaj maškarutni edukacija⁵⁵**. Sakova napakivkeribe tari rig nesave manušeski i them kamela te došakerel e terdutne nijamale aktencar. Adava si jekutno čhani koleja šaj te činavelpe thaj te tiknjarelpe o ikljombe, ja mukibe i sikljovni taro romane čhave ko edukacijakoro sistemi. Ano jekajek kanunija tergjola kaj sakole čhave isile nijami baš edukacija thaj nane mukli diksriminacija upri funda ko poli, rasa, mortikakiri renka, nacionalnikano, socijalnikano, politikano, pakjaibaskoro, malesko thaj sasoitno preperibe ano istemalkeribe e nijamengo taro jeka jek kanunija⁵⁶. Fundavno gndipe si kaj o numero e Romengoro so si maškarutnesikle nane ki zarurime digra, a sar karana baš adava liparenape o bilače kriteriumija ki te lelpe stipendija sar thaj adava kaj nesave familije nanelen doborom finansijakoro takati ki te pheren ni o fundavne zarurija jekhe sikleske.

51 Intervju e prezententeja ko Ministeriumi baš sastipe.

52 Intervju e prezententeja ko Romano informativnikano centro Kumanovo.

53 Intervju e prezidententeja ki Partija baš integracija e Romengiri.

54 Dikhen *Kanuni baš dajatvime fundavni edukacija*: http://www.mon.gov.mk/download_mk/Documents/Zakoni/zakon+za+osnovnoto+obrazovanie.pdf.

55 Kanuni baš maškarutni edukacija, „Oficijalnikani patrin ki RM“, num. 44/95, 2012 berš.

56 Intervju e prezententeja ki Radža.

O nanipe plesutni dokumentacija generalno ki romani populacija si baro problemi thaj baš adava delape finansijakiri arka taro javerephuvjengere donatorija, numa sa panda nane kontinuiteti, ja implementirime napija baš identifikuike ko tereni e manuŝengo kolen nanelen dokumentija sar thaj te uĉharenpe o hardžipa tari rig e themakere instituciendar. Ano jekipe adaleja, o nanipe plesutne dokumentija si pharo problemi soske naŝti te istemalkerenpe o garantirime nijamija ano pervazija taro sistemeskere isntitucie⁵⁷.

O aktivipa baš te kerelpe poŝukar o avibe e Romengoro dži istemalkeribe plesutne dokumentija kamela te oven irame kori zurakeribe i minsa ko jerija baš džandipe taro isibe dokumentija baš plesutni identifikacija, jeka jek agjaar, o zarurime sastipaskere thaj socijalnikane servisija poŝukar te keren pli buti ko tereni, te dikhelpe ŝukar o hali ki te ŝaj sakova nevojijame ĉhavo te registririnelpe thaj te evidentirinelpe ŝajdipaja te aktivirinenpe sa o zarurime themakere badanija thaj servisija džikobor o ĉhavo nane ko vakti hramome ki patrin baš nevojijame. Paloadava te lelĵarenpe kanuneskere napija thaj sankcie baš nahramovibe e nevojijame ĉhaveskoro, te chidenpe lovengere bukja baš arka e familijake kote isi nevojijame ĉhavo (so ŝaj te ovel stimiliribe e familijake ki te hramonel e ĉhave thaj agjaar nane te ovele problemija plesutne dokumentencar thaj ka lokharelpe o procesi baš adarutni integracija ko dživdipe)⁵⁸.

Sar džipherde thaj džandipastar aktivipa baš integriribe e ĉhavengo ano edukacijakoro sistemi bahankerelape te organizirinelpe sahnevakteskoro beŝibe e ĉhavengo ano sikljovne, te sikavelpe o sikljovibaskoro kadari baš edukacijakoro thaj terbijatidejbaskoro procesi ani multikulturikani khedin, akcentiribaja o jekajekipe maŝkar o ĉhave bizo hulavibe upri funda ko poli, nacionaliteti ja etnikano preperibe. Jekajek agjaar lejbethan thaj džipherdi edukacija baš avutno sikljovibaskoro kadari taro zarurime fakultetija baš multikulturno butikeribe thaj lengoro hoŝibe kori marginalizirime grupe. Anojek, liparelape te bajrarelpe o numero e lilengoro ki romani ĉhib⁵⁹.

Sa o intervjuirime jerija gndinena kaj kamela te ovel hoŝibe maŝkar sikljovibaskoro kadari ano multikulturakoro maŝkar, o sikljovibaskoro kadari kamela te educirinelpe baš terbijati-edukacijakiri buti ani miltikulturakiri khedin, o ĉhave kamela te oven salde ĉhave, bizo nisavo etnikano thaj/ja pakjaibaskoro angloniŝani. O sikavne si dujta jerija thaj olendar athinela kobor jek ĉhavo ka ovel lelĵardo ja nane te ovel lelĵardo ano edukacijakoro sistemi thaj sar thaj ano savo ĉhani ka nahavel e edukacijakere aktivitetija⁶⁰.

57 Intervju e prezidentea taro Khedipe e dizutnengoro „Biosfera“ Bitola.

58 Intervju e doktoreja-specijalisti ano Dizjakoro sahno hospitali „8 Septemvri“ – Skopje.

59 Intervju e prezidentea taro Khedipe e dizutnengoro „Sumnal“ Skopje.

60 Intervju e edukatoreja ano Khedipe e dizutnengoro „Sumnal“ Skopje.

O Romane informativnikane centrija – si ki sakanutni komunikacija e dizutnencar thaj ko adava ano jekajekipe e kanunengere činavibaja thaj bukjarne dajatve ko RIC thaj e programaja baš bitikeribe ko RIC, ko vakti dena informacije, nasijatija, bičhalena thaj dena logistikani arka e dizutnenge, resarinaja te pheren ple nijamija thaj dajatve (taro umala ko socijalnikano arakhibe, butiarakhibe, sastipe, kherutnipe thaj edukacija, ikalibe plesutne dokumentija), ko vakti thaj bizo pobarbare problemija thaj konsekvencie. Ano hulavde čipote džikobor isi zaruri te ikalipe nesavi dokumentacija, tgani ikljovelape ko tereni thaj ko direktno čhani delape arka, resarinaja ko vakti te agorkerenpe o zarurime aktivitetija ja trujal nesave promotivnikane materijalija (havljarija, ja vaver) informirinela i khedin.

Ano Romano informativnikano centari ko Kumanovo ano thavdipe taro 2012 berš saho 62 džene rodingje arka baš plesutne dokumentija. Tari centaeskiri rig dendi si nijamali arka thaj adava: ko pheribe rodiba thaj pokinibaskere lila thaj džovapidejbe baš saho postapka baš ikalibe o zarurime dokumentija. Majbut rodena arka baš ikalibe plesutne karte thaj lil taro matikano lil bašo bijame.

Ano RIC-Skopje ano thavdipe taro 2012 berš dendi si nijamali arka baš plesutni dokumentacija (lil taro matikano lil bašo bijame, plesutni karta, pašaporti) saho 54 manušenge, džikote 14-enge bizo nisavi plesutni dokumentacija sine lenge dendi arka baš istemalkeribe o jekajek.

8. Conclusions and recommendations

1. Kamela te sikavelpe majzuralo politikano rodjaribe hulavdo tari radža thaj o romane prezententija ani radža, resarinaja te višvankerelpe kaj o kerde strategije khuvena ki akcija, thaj ko adava hulavibaja zarurime finansijakere resursija.
2. E Administracijakere kapacitetija, i koordinacija thaj i komunikacija maškar o institucie kola si dajatvime baš e Romengere politike, kamela te pošukarkerenpe (Ministeriumi baš edukacija thaj vigjani, Ministeriumi baš takati thaj socijalnikani politika, Ministeriumi baš nijami, ministeri bizo resori thaj vaver).
3. Te pošukarkerelpe thaj te aktuelizirinelpi i buti taro maškarresorengiri butikeribaskiri grupa baš činavibe o problemija e manušenge bizo plesutne dokumentija thaj te leljarenpe manuša taro dizutnengoro sektori, ja umal hulavdo taro romane informativnikane centrija.
4. Te hulavenpe finansijakere bukja (pobut taro 10%) tari themakiri rig baši institucionalnikano činavibe o problemi e manušenge bizo plesutne dokumentija, hulavdo baš pobutkomplicirime čipote kote so kamela te kerelpe DNK-analiza thaj barabarbutikeribe e institucienar taro vavera thema kote nesave manuša si bijame.
5. Adequate institutional promotion of any implemented measures that facilitate the access to personal documents.

6. O čhave kamela te džan poangle vizitkeribaja i siklana džikote na ikalena pe lenge sa o zarurime dokumentija, sar na bi ovena sine avrijal tari siklana.
7. O oficijalnikane evidentija taro radžakoro thaj taro biradžakoro sektori, ja umal te oven jekajek kerde (butikeribe ko tereni thaj identifikuipe sa e manušengo so si bizo dokumentija).
8. Te hošikerlepe, ja te senzibirinelpe o sikljovibaskoro kadari baš pošukar butikeribe ano multietnikano maškar thaj pošukar thaj pokvalitetno te prezentirinel o sikljovibaskoro materijali e romane čhvenge tari rig e Ministeriumeskiri baš edukacija, ja Uprava baš bajrovibe thaj angledžajbe ki edukacija ko čhibja e preperutnengere ko khedina (palo misal taro proekti implementirime taro Khedipe baš bajrovibe e romane khedinako „Sumnal“⁶¹ taro Skopje.)
9. Zurarkeribe i minsa ko jerija baš lengere čhavengoro lejbethan ano edukacijakoro sistemi hulavdo baš o džuvlajne čhave.
10. Bajraribe o numero e sikavnengoro-Roma kola ka keren buti e čhavencar ki romani čhib thaj ka oven modeli bašo terne Roma.

61 I OSCE misija ano Skopje thaj I NVO "Sumnal" implementiringje o majinovativnikano proekti baš senzibiribe e sikljovibaskoro kadari. Anavjale, kerelape lafi bašo proekti „Zurarkeribe o kapacitetija baš avutne sikavne, pedagozija, socijalna bukjarne baš buti ano multietnikano maškar“.

Aneksi 1

Pučibaskoro lil baš jerija

Pakivalen jerija, azirikeraja tumen samaja te drabaren thaj te den džovapi ko ničale pučiba. Džokobor isi tumen nesavo pharipe ko adava o bukjarne taro Centari čalipaja ka den tumen arka. O evidentija taro pučibaskoro lil ka oven resarinaja te identifikuinen o čučipe maškar o nijamale standardija thaj o praktika-ko tereni ko vjavajari e isibaja plesutne dokumentija sar šarti baš pošukar edukacija.

DŽOVAPIDEN ROTAKERINDOJ O ZARURIME OPCIE.

POLI:

1. Muršano
2. Džuvljano

DŽIVDIPASKORO THAN:

1. Topaana
2. Sredorek
3. Vaver

BERŠALIPE:

1. Teli 18
2. Taro 18 dži 25
3. Taro 25 dži 31
4. Taro 31 dži 41
5. Taro 41 dži 51
6. Taro 51 dži 65
7. upri 65 b

EDUKACIJA:

1. Bizo fundavno
2. Fundavno
3. Mashkarupno
4. Univerzitetskoro

ČHAVENGORO NUMERO:

____ murša
____ džuvlja

BUTIKERIBE (PROFESIJA):

1. Bizobuti
2. Ki buti ani themaki/publikoski ustanova установа
3. Ki buti ja ikerutno ko privatnikano biznisi
4. Phuvjakoro bukjarne
5. Studenti
6. Diso vaver _____

PUČIBA

1. Kola plesutne dokumentija isi tumen?
 - a) Ikaldo lil taro matikano lil bašo bijame
 - b) Plesutni karta
 - v) Pašaporti
 - g) Themutnipe
 - d) Sastipaskiri kniška
 - gj) Vordapaldibaskoro lil
2. Isine li tumen nesave plesutne problemija ko ikalibe plesutne dokumentija?
 - a. Oja
 - b. Na
 - c. Nane džovapi
3. Džikobor o džovapi si OJA, savo tipi taro problemija isine tumen ko ikalibe plesutne dokumentija?
 - a. Nanipe finansijakere bukja
 - b. Diskriminacija taro institucie
 - c. Nainformiribe
 - d. Vaver _____
4. Kova si o majbaro problemi koleja arakhena tumen ki postapka taro ikalibe plesutne dokumentija?
 - a. Uče administrativnikane hardžipa
 - b. Procedure so si komplicirime thaj na haljovenape
 - c. Billačo vjavahri taro bukjarne ko institucie
 - d. Diso vaver _____ (hramonen)

5. Gndinena li kaj o institucie kerena sa ki te den arka e dozutnenge te ikalen sa o plesutne dokumentija?
 - a. Oja
 - b. Na
 - c. Nane džovapi

6. Korkori li ikalgjen o plesutne dokumentija?
 - a. Oja
 - b. Na
 - c. Nane džovapi

7. Džikobor o džovapi si NA, koj dengja tumen arka ko procesi taro ikalibe o plesutne dokumentija?
 - a. Disavo tari familija ja paše manuš
 - b. Amal
 - c. Bukjarno ano Romano informativnikano centari
 - d. Lokalnikani biradžakiri organizacija
 - e. vaver _____

8. Kola dokumentija isi tumare majbare čhave?
 - a. Ikaldo lil taro matikano lil bašo bijame
 - b. Plesutni karta
 - c. Pašaporti
 - d. Themutnipe
 - e. Vaver _____

9. Kola plesutne dokumenetija isi tumare majtenrne čhave?
 - a. Ikaldo lil taro matikano lil bašo bijame
 - b. Pašaporti
 - c. Themutnipe
 - d. Vaver _____

10. Sa li tumare čhave vizitkerena siklana?
 - a. Oja
 - b. Na
 - c. Nane džovapi

11. Džikobor nesavo taro tumare čhave ne džala ki sikljovni kola si o karane baš adava?
 - a. Nanipe finansijakere bukja
 - b. I edukacija nane te dele arka ko dživdipe
 - c. Nane le plesutne dokumentija baš identifikuibe
 - d. Vaver karana _____

12. Džala li nesavo tumare čhavendar ko avrisiklanakare aktivitetetija?
 - a. Oja
 - b. Na

13. Isi li tumen čhavo kova si hramome ano fakulteti?
 - a. Oja
 - b. Na

14. Istemalkerena li socijalnikani arka?
 - a. Oja
 - b. Na

15. Istemalkerena li sastipaskoro arakhibe (vunato kartonija)?
 - a. Oja
 - b. Na

16. Tumaro čhavo/čhave lele li sa o vaccine?
 - a. Oja
 - b. Na
 - c. Nane džovapi

Aneksi 2

Patrin taro intervjuirime prezententija aso institucie

Anav thaj paloanav	institucija	datumi
Bajram Berat	Partija baš integracija e Romengiri	26.11.2012
Nešat Azemovski	Khedipe e dizutnengoro "Biosfera" -Bitola	05.12.2012
Fatma Bajram	Khedipe baš bajrovibe ki romani khedin „Sumnal“ - Skopje	30.11.2012
Džemile Berat	Dizjakoro sahno hospitali „8 Septemvri“- romano aktivisti	28.11.2012
Afrodita Rakipovska	Romano informativnikano centari - Skopje	07.12.2012
Merdan Muslievski	Romano informativnikano centari - Kumanovo	05.12.2012
Afrodita Berat	Ministeriumi baš sastipe	24.11.2012

Anav thaj paloanav	institucija	datumi
Stojanka Dimkovska	Edukatori ano Khedipe baš bajrovibe ki romani khedin „Sumanl“ - Skopje	03.12.2012
Nadica Štrbevaska	Edukatori ano Khedipe baš bajrovibe ki romani khedin „Sumanl“ - Skopje	03.12.2012
Oliver Mitov	Nijamalo manuš, Nacionalnikano remano centari	22.11.2012
David Berat	Generalnikano sekretarijati ki Radža	06.12.2012

